

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2025-04/112-121>

УДК (UDC) 94 (47+57) "1939/1945" : 26 (73)

THE "FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES" SERIES AS A SOURCE FOR STUDYING THE RELIGIOUS POLICY OF THE USSR DURING WORLD WAR II

Oleksandr Zhukov*

Abstract

The article is devoted to defining the research potential of The Foreign Relations of the United States (FRUS) series as a source for studying the Soviet Union's religious policy during World War II.

The aim of the study is to analyze the content, structure, and informational potential of the FRUS documents from 1939–1945 concerning the USSR's religious policy and to determine the feasibility of their application in researching Soviet confessional policy.

The research methodology is based on the historical-documentary analysis of the FRUS materials, involving both external and internal source criticism, alongside historico-systemic and historico-comparative methods. This approach is crucial for assessing the interpretation of Soviet religious policy by American diplomacy within the context of international relations.

The source base encompasses FRUS volumes for the 1939–1945 period related to the USSR. It includes telegrams from U.S. Ambassadors and Chargés d'Affaires in Moscow, official statements, meeting transcripts, and diplomatic overviews that contain an analysis of changes in confessional policy and American diplomats' assessments of its internal and international implications.

The scientific novelty lies in the comprehensive source study of the USSR's religious policy through the FRUS prism, allowing for the synthesis of internal political and international aspects of the issue. Furthermore, it provides the first analysis of how this entire process was interpreted by American diplomatic circles.

The author concludes that the FRUS materials conclusively demonstrate that Soviet religious policy during the war remained tightly controlled by the authorities and was used exclusively as a tool for internal legitimization and external political influence. Events perceived as evidence of liberalization were predominantly symbolic in nature. The confessional vector of the Kremlin, as documented by diplomats – particularly concerning international actors such as the Vatican and the Polish Government-in-Exile – directly impacted U.S.–Soviet relations and shaped American foreign policy positions. Thus, the FRUS series serves as a unique source for examining the international dimension of the USSR's religious policy during World War II.

Keywords: USSR, USA, World War II, religious policy, religious freedom, Foreign Relations of the United States.

---

* Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History, International Relations and Methods of Teaching Historical Disciplines, Director of the Educational and Research Institute of History, Law and International Relations, Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko, Sumy, Ukraine. E-mail: oleksandr_zhukov@ukr.net.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7761>

**СЕРІЯ «THE FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES» ЯК ДЖЕРЕЛО
ДЛЯ ВИВЧЕННЯ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР У ЧАСИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Олександр Жуков*

Анотація

Стаття присвячена визначенню дослідницького потенціалу серії «The Foreign Relations of the United States» (FRUS) («Зовнішні відносини США») як джерела для вивчення релігійної політики СРСР у період Другої світової війни. **Мета статті** – проаналізувати зміст, структуру та інформаційний потенціал документів серії FRUS 1939–1945 років щодо релігійної політики СРСР та визначити можливості їх використання для дослідження радянської конфесійної політики. **Методологія** дослідження ґрунтується на історико-документальному аналізі матеріалів серії FRUS, що включає зовнішню та внутрішню критику джерел, а також на історико-системному та історико-порівняльному методах для оцінки інтерпретації радянської релігійної політики американською дипломатією в контексті міжнародних відносин. **Джерельна база** роботи охоплює видання серії FRUS за 1939–1945 роки, що стосуються СРСР. Вона включає телеграми послів і повірених у справах США в Москві, офіційні заяви, стенограми зустрічей та дипломатичні огляди, що містять аналіз змін у конфесійній політиці та оцінки американських дипломатів щодо її внутрішнього й міжнародного впливу.

Наукова новизна полягає у комплексному джерелознавчому вивченні релігійної політики СРСР через призму серії FRUS, що дозволяє синтезувати внутрішньополітичні та міжнародні аспекти проблематики та вперше проаналізувати, як цей процес інтерпретувався американськими дипломатичними колами.

Автор доходить **висновку**, що матеріали FRUS переконливо демонструють: релігійна політика СРСР під час війни була жорстко контрольованою владою та використовувалася як інструмент внутрішньої легітимізації й зовнішньополітичного впливу. Події, які могли розцінюватися як свідчення лібералізації, мали переважно символічний характер. Зафіксований дипломатами конфесійний вектор Кремля, що стосувався інших міжнародних акторів (зокрема, Ватикану та польського уряду у вигнанні), безпосередньо впливав на відносини зі США та формував американську позицію. Таким чином, серія FRUS виступає унікальним джерелом для вивчення міжнародного виміру релігійної політики СРСР у період Другої світової війни.

Ключові слова: СРСР, США, Друга світова війна, релігійна політика, релігійна свобода, Foreign Relations of the United States.

Цитування: Жуков, О. (2025). Серія «The Foreign Relations of the United States» як джерело для вивчення релігійної політики СРСР у часи Другої світової війни. *Консенсус*, 4, 112–121.
<https://doi.org/10.3110/consensus/2025-04/112-121>

URL: <https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/205>

---

* кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін, директор Навчально-наукового Інституту історії, права та міжнародних відносин Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, Суми, Україна. E-mail: aleksandr_zhykov@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2592-7761>

Постановка проблеми. Друга світова війна істотно трансформувала механізми міжнародної взаємодії, зробивши внутрішні політичні та ідеологічні процеси важливим чинником зовнішньої дипломатії. У цьому контексті релігійний фактор набув особливої ваги: він впливав на мобілізаційні стратегії держав, суспільні настрої та формування образів союзників і противників на світовій арені. Для Сполучених Штатів релігійна ситуація в СРСР була одним із критеріїв оцінки радянського політичного режиму, що частково визначала тональність американсько-радянських відносин у роки війни.

Водночас радянська влада, прагнучи зміцнити міжнародний імідж та посилити підтримку серед власного населення, здійснила низку змін у конфесійній політиці, які привернули увагу іноземних дипломатичних представництв. Саме ці трансформації, їхні мотиви та вплив на формування зовнішньополітичного дискурсу потребують комплексного джерелознавчого аналізу.

У цьому зв'язку особливого значення набуває серія документів «The Foreign Relations of the United States», що містить оцінки, спостереження та аналітичні матеріали американських дипломатів щодо внутрішніх процесів у СРСР, включно з релігійною сферою. Попри свою інформативність, FRUS залишається порівняно малодослідженим джерелом для реконструкції конфесійної політики радянської держави. Наукова проблема полягає у визначенні потенціалу цих документів для вивчення радянської релігійної політики періоду Другої світової війни та у встановленні того, наскільки вони здатні доповнити або уточнити усталені уявлення про її зміст і динаміку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній історіографії проблема співвідношення релігійного чинника, внутрішньої політики СРСР та стратегії зовнішньополітичної взаємодії великих держав розроблена фрагментарно, передусім у межах студій, присвячених дипломатії воєнного часу та механізмам формування антигітлерівської коаліції. Значний внесок у цю тематику зробили С. Батлер¹, Р. Даллек², Дж. Геддіс³ та Е. Престон⁴, які з різних позицій простежують еволюцію американського сприйняття СРСР, пояснюють мотиви політичних рішень адміністрації Рузвельта та аналізують взаємозв'язок ідеології, внутрішньої політики та зовнішньої дипломатії. У своїх дослідженнях вони широко застосовували американські дипломатичні матеріали, включно з FRUS, проте залучали їх переважно як допоміжну доказову базу для реконструкції американської стратегії та оцінок радянської політики загалом.

¹ Butler S. Roosevelt and Stalin. Portrait of Partnership. New York: Alfred A. Knopf, 2015. 608 p.

² Dallek R. Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945. New York: Oxford University Press, 1995. 657 p.

³ Gaddis J. The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947. New York: Columbia University Press, 2000. 396 p.

⁴ Preston A. Sword of the Spirit, Shield of Faith. Religion in American War and Diplomacy. New York: Alfred A. Knopf, 2012. 832 p.

Особливо цінною для дослідження релігійної політики СРСР під час війни є праця С. Майнера⁵, який ґрунтовно висвітлив взаємодію релігії, національної політики та дипломатії у контексті радянських відносин із союзниками. Він звернув увагу на те, як радянське керівництво використовувало конфесійний ресурс у межах воєнної пропаганди та міждержавної комунікації, окресливши механізми, що дозволяють розглядати релігійну сферу як повноцінний інструмент зовнішньої політики. Проте навіть у цьому ґрунтовному дослідженні використання FRUS не має системного джерелознавчого характеру. Саме брак спеціального аналізу FRUS як самостійного й репрезентативного комплексу джерел для вивчення радянської конфесійної політики становить ту частину загальної проблеми, яка досі залишалася нерозробленою.

Метою статті є визначення потенціалу документів серії FRUS для дослідження релігійної політики СРСР часів Другої світової війни. Для її досягнення передбачено проаналізувати зміст відповідних матеріалів, оцінити їхню репрезентативність та окреслити можливості їх використання у реконструкції конфесійної політики радянської держави означеного періоду.

Виклад основного матеріалу. «The Foreign Relations of the United States» – серія видань, що публікується Бюро історика (Office of the Historian) Державного департаменту США. Вона представляє офіційний виклад ключових документів зовнішньої політики США та є прикладом системного й максимально повного оприлюднення дипломатичних матеріалів. Серія започаткована у 1861 р. й на сьогодні налічує понад 450 томів. Видання FRUS містять документи з президентських бібліотек, Державного та Оборонного департаментів, Ради національної безпеки, Центрального розвідувального управління, Агентства міжнародного розвитку інших відомств, залучених до формування зовнішньополітичного курсу США⁶. Відбір документів і їх коментування здійснює урядова команда редакторів-документалістів⁷.

Попит на використання збірок першоджерел значно зріс із появою Інтернету та запровадженням процесу їх оцифрування⁸. Саме електронна версія⁹ дала можливість дослідникам оперативно отримувати доступ до великого масиву документів, що раніше були доступні лише у паперових томах, чим значно полегшила роботу з архівними матеріалами.

---

⁵ Miner S. *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2003. 448 p.

⁶ About the Foreign Relations of the United States Series. *Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/about-frus>

⁷ Kent G. Editing Diplomatic Documents: A Review of Official U.S. and German Document Series. *The American Archivist*. 1994. № 3 (57). P. 463. DOI: <https://www.doi.org/10.17723/aarc.57.3.6n823xmm2pgo77o2>

⁸ Клиніна Т. Серія «THE FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES» (FRUS) як приклад офіційної документальної історії. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. № 32. С. 263. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.262>

⁹ Historical Documents. *Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments>

На початку Другої світової війни, коли Сполучені Штати залишалися нейтральними, а СРСР перебував у союзницьких відносинах із нацистською Німеччиною, питання релігійної політики більшовиків у дипломатичних документах США майже не фігурувало. Лише на початку 1941 р. американські представники в Москві піднімали питання обмеження релігійних прав, зокрема ситуацію довкола їхнього співвітчизника, католицького священника Леопольда Брауна, настоятеля храму святого Людовика. У телеграмі від 17 лютого 1941 р. посол Вільям Стейнхардт повідомляв, що цей храм був пограбований, але радянські правоохоронні органи проігнорували розслідування злочину¹⁰.

Однак після нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 р. ситуація докорінно змінилася: тема релігійної свободи та долі церковних спільнот перетворилась на постійний, інституційно зафіксований елемент американсько-радянського дипломатичного діалогу. Саме в 1941 р. у виданні FRUS з'явилася спеціальна тека під назвою «Interest of the United States in protection of church property and in freedom of religious worship in the Soviet Union» («Зацікавленість Сполучених Штатів у захисті церковного майна та забезпеченні свободи релігійного поклоніння в Радянському Союзі»)¹¹ – доказ того, що США офіційно надавали релігійному питанню зовнішньополітичного статусу.

Документи з цієї теки демонструють, як американські дипломати прагнули оцінити, чи дійсно радянська влада виконувала свої формальні зобов'язання щодо свободи віросповідання, надані, зокрема, Конституцією СРСР. У телеграмах за жовтень 1941 р. зафіксовано дипломатичні звернення та обміни нотами¹², які свідчать про активізацію зусиль уряду США з міжнародного супроводу релігійної тематики як частини союзницького дискурсу. Ці свідчення підтверджують, що радянська влада формально реагувала на американські запити, проте на практиці відновлення повноцінної церковної діяльності залишалося значно обмеженим.

Слід зазначити, що перехід від поодиноких випадків обмеження релігійних прав американських громадян (як у справі священника Брауна) до системної дипломатичної уваги засвідчує, що для Вашингтона питання релігійної політики СРСР стало чіткою складовою оцінки радянського режиму в період війни. Цей зсув – від приватної проблематики до міжнародно-політичного інтересу – є важливим для розуміння, як релігія і свобода віросповідання набула значення у двосторонніх відносинах.

У 1942 р., після офіційного вступу Сполучених Штатів у Другу світову війну, релігійне питання поступово відійшло на периферію американсько-радянського дипломатичного діалогу. Формування повноцінних союзницьких відносин

¹⁰ Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Nuernberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. P. 995–998.

¹¹ Ibid. P. 995–1005.

¹² Ibid. P. 999–1004.

вимагало уникнення тем, здатних створити напруження¹³, а тому релігійна проблематика більше не займала того місця, яке вона мала у другій половині 1941 р. У звітах дипломатичної місії США в Москві за цей період простежується загальне зниження інтенсивності згадок щодо стану свободи віросповідання у СРСР.

Попри це, окремі повідомлення, надіслані до Державного департаменту, фіксували певні ознаки тактичної лібералізації радянської конфесійної політики. Серед них – включення митрополита Миколая Ярушевича до державної комісії з розслідування нацистських злочинів¹⁴, що мало на меті продемонструвати участь релігійних діячів у суспільно значущих процесах воєнного часу. Дипломати також звертали увагу на численні вітальні звернення до Й. Сталіна з боку релігійних лідерів різних конфесій – як радянських, так і американських, – приурочені до річниці більшовицького перевороту¹⁵. Найбільший інтерес викликали заяви мусульманських релігійних діячів про існування у Радянському Союзі свободи віросповідання. Американські дипломати оцінювали такі звернення критично, вказуючи на їхню неприродність і очевидну координацію з боку радянських органів¹⁶. На їхню думку, це була частина ширшої пропагандистської стратегії, спрямованої на формування сприятливого іміджу СРСР у очах союзників і, передусім, Сполучених Штатів. Тож, згідно документів FRUS, 1942 р. позначився не розвитком реальної релігійної відкритості, а радше появою окремих, політично вмотивованих жестів, які радянська влада використовувала як інструмент зовнішньополітичної комунікації в умовах стратегічного зближення зі США.

У 1943 р. конфесійне питання знову стало помітним елементом у дипломатичній кореспонденції США щодо СРСР, однак цього разу не як реакція на окремі інциденти, а як спроба осмислити видимі зміни у взаєминах державної влади з релігійними структурами. Тому у матеріалах FRUS за 1943 р. з'явився спеціальний підрозділ «The reestablishment of the Patriarchate of the Russian Orthodox Church, and religious conditions in the Soviet Union» («Відновлення патріархату Російської православної церкви та релігійні умови в Радянському Союзі»)¹⁷, поява якого засвідчувала: у Вашингтоні розглядали відновлення конфесійного життя в СРСР не лише як внутрішній процес, але й як подію з потенційно значущими міжнародними наслідками.

За осінь 1943 р. американські представники фіксували суттєву зміну в релігійній політиці Кремля, зокрема після відомої зустрічі Сталіна з ієрархами Російської православної церкви 4-5 вересня. Посол США в Москві В. Стендлі у низці

¹³ Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1942. Vol. III. Europe / ed. by G. Noble, E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1961. P. 471.

¹⁴ Ibid. P. 476.

¹⁵ Ibid. P. 477.

¹⁶ Ibid. P. 477.

¹⁷ Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1943. Vol. 3. British Commonwealth, Eastern Europe, The Far East / ed. by W. Franklin, E. Perkins. Washington: United States Government Printing Office, 1963. P. 855-865.

телеграм повідомляв про намір радянської влади скликати архієрейський собор для обрання патріарха, що мало стати знаковою подією після більш ніж двох десятиліть фактичної паралізованості церковної ієрархії¹⁸. Він також звертав увагу на тональність радянської преси, яка раптом почала висвітлювати церковну тематику в позитивному ключі¹⁹, подаючи це як частину ширшої державної політики, спрямованої на мобілізацію суспільства в умовах війни. У цих матеріалах простежується намагання американської місії оцінити не лише масштаби лібералізації, але й політичні мотиви, які стояли за раптовим перетворенням Церкви на публічний інститут, допущений до офіційного життя СРСР.

Попри зафіксовані прояви лібералізації, у дипломатичних оцінках США домінував стриманий скептицизм. Американські представники послідовно наголошували, що стрімкість і масштаб проголошених змін викликають сумніви щодо їхньої автентичності. У звітах простежується думка, що активізація релігійної тематики є не стільки свідченням справжньої трансформації політики, скільки інструментом зовнішньополітичної стратегії Кремля, спрямованої на підвищення власної легітимності в очах союзників²⁰.

У цьому контексті 1943 р. постає як момент принципового зламу у міжнародному сприйнятті радянської релігійної політики. Відновлення патріаршества, перегляд статусу церковних інституцій та демонстративні жести прихильності з боку влади перетворили релігійне питання на інструмент дипломатичної комунікації Москви. Для американських дипломатів ці процеси означали не лише внутрішній поворот у державно-церковних відносинах, але й появу нового чинника, здатного впливати на моральний клімат у СРСР та формувати зовнішній образ радянської держави. У такому ракурсі церковна лібералізація розглядалася як виклик для задекларованих у радянській Конституції принципів свободи віросповідання та як показник того, наскільки прагматично радянська влада могла використовувати релігійну тематику задля досягнення політичних цілей.

Упродовж 1944 р. матеріали FRUS, які об'єднані у теку «Sustained interest of the United States in freedom of religion and religious conditions in the Soviet Union» («Постійна зацікавленість Сполучених Штатів у свободі віросповідання та релігійних умовах у Радянському Союзі»)²¹, підтвердили незмінність радянського курсу у сфері релігійної політики. Попри окремі дипломатичні сигнали про «пом'якшення» або навіть «прогрес» у ставленні Кремля до релігії²², аналіз документів свідчить: радянська влада не зробила жодного суттєвого кроку в бік

---

¹⁸ Ibid. P. 855, 857-858.

¹⁹ Ibid. P. 856, 859.

²⁰ Ibid. P. 864-865.

²¹ Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1944. Vol. 4. Europe / ed. by E. Perkins, S. Gleason, R. Churchill. Washington: United States Government Printing Office, 1966. P. 1211-1223.

²² Ibid. P. 1212-1213, 1223.

реальної свободи совісті. Замість цього вона послідовно розвивала вже окреслений у 1943 р. підхід – використання релігійних інституцій як інструменту зовнішньої та внутрішньої політики.

У звітах американських дипломатів простежується зростання підозри, що «відродження» конфесійного життя має суто пропагандистський характер²³. Навіть ті події, які формально могли виглядати як розширення релігійної автономії, насправді відбувалися під суворим контролем державних структур. Акцент робився не на правах віруючих, а на корисності керованої релігійності для мобілізації населення, підтримки патріотичної риторики та формування позитивного іміджу СРСР серед союзників. Для американської дипломатичної служби дедалі очевиднішим ставало, що модель, започаткована восени 1943 р., не еволюціонує в напрямку лібералізації. Навпаки, вона стабілізується як окрема форма політичної інструменталізації релігії, у межах якої церковні структури можуть діяти лише настільки, наскільки це відповідає інтересам держави. Тема релігійної свободи в цьому контексті перетворилася на елемент дипломатичної гри – її використовували для демонстрації «демократизації» радянського режиму, не змінюючи базових механізмів контролю.

У 1945 р. американська дипломатія продовжувала відстежувати релігійні умови в СРСР, проте характер цих спостережень змінився. У матеріалах FRUS під назвою «Interest of the United States in religious conditions in the Soviet Union; replacement of American priest, Father Braun, in Moscow» («Зацікавленість Сполучених Штатів у релігійних умовах в Радянському Союзі; заміна американського священника, отця Брауна, у Москві»)²⁴ фіксувалися насамперед адміністративні та кадрові аспекти церковного життя, серед яких згадка про американського католицького священника Леопольда Брауна в Москві. Його заміна іншим священником з дозволу радянського уряду була відображена у телеграмах посольства²⁵, проте американські дипломати не розцінювали це як ознаку ширших змін у радянській релігійній політиці.

Продовженням започаткованого Кремлем курсу стало скликання помісного собору Російської православної церкви у січні-лютому 1945 р., який обрав патріархом Олексія Симанського. Документи FRUS детально фіксують цю подію, акцентуючи увагу на її демонстративно-показовому характері та широкій міжнародній репрезентації²⁶. Американські дипломатичні огляди послідовно підкреслювали, що хоча обрання патріарха формально завершило період структурної кризи Російської православної церкви, цей процес був цілком

²³ Ibid. P. 1216–1217.

²⁴ Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, 1945. Vol. 5. Europe / ed. E. Perkins, S. Gleason. Washington: United States Government Printing Office, 1969. P. 1111–1131.

²⁵ Ibid. P. 1125, 1127–1128.

²⁶ Ibid. P. 1112–1117, 1120–1124.

інструменталізований державою для зовнішньополітичних потреб²⁷. У цьому світлі собор 1945 року був задокументований американською стороною не як свідчення реальної релігійної свободи, а як успішна пропагандистська операція зі створення керованого центру впливу в православному світі²⁸.

Загалом, спостереження за матеріалами 1945 р. підтвердило загальну тенденцію попередніх років: релігія в СРСР залишалася об'єктом державного регулювання і дипломатичної інструменталізації, а теми свободи віросповідання та відновлення релігійних інститутів виконували переважно символічну функцію, без реального розширення прав віруючих.

Поза зазначених спеціальних тек, численні згадки про релігійні питання в СРСР містяться й у інших документах FRUS. Ці фрагментарно розподілені по томах різних років і регіональних блоках матеріали свідчать про системний інтерес американської дипломатії до ролі радянської релігії у міжнародних відносинах та її використання як інструменту зовнішньополітичного впливу.

Крім того, матеріали FRUS дозволяють простежити, як радянська релігійна політика щодо католиків впливала на формування американської дипломатичної лінії через вплив Ватикану²⁹ та уряду Польщі у вигнанні³⁰. Документи демонструють, що питання стану католицьких громад у СРСР, зокрема персональні та адміністративні аспекти діяльності священників, враховувалися у Вашингтоні при визначенні позиції США щодо союзницьких переговорів і стратегічних рішень, що підкреслює прямий взаємозв'язок радянської внутрішньої політики і міжнародних відносин.

Висновки. Серія «Foreign Relations of the United States» становить цінну джерельну базу для комплексного вивчення релігійної політики СРСР у період Другої світової війни. Документи дозволяють чітко простежити хронологію дипломатичного інтересу: від фактичної відсутності релігійних згадок на початку війни до активізації спостережень американських дипломатів після червня 1941 р. Окремі теки серії, присвячені конфесійній політиці Кремля, фіксують усю амбівалентність радянського курсу, включаючи випадки обмежень релігійних прав (наприклад, ситуація довкола католицького священника Леопольда Брауна) та цілеспрямовані пропагандистські ініціативи радянської влади (зустрічі з ієрархами, скликання архієрейського Собору 1943 р., Помісного Собору 1945 р. та вирішення персональних і адміністративних питань).

Крім спеціальних тек, численні згадки про релігію в СРСР містяться й у фрагментарно розподілених по томах різних років і регіональних блоках інших документах FRUS. Серія також дозволяє простежити, як радянська релігійна

---

²⁷ Ibid. P. 115.

²⁸ Ibid. P. 120.

²⁹ Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1941. Vol. 1. General, The Soviet Union / ed. by G. Noble, E. Perkins, G. Nuernberger. Washington: United States Government Printing Office, 1959. P. 999.

³⁰ Ibid. P. 254.

політика впливала на позицію США щодо інших міжнародних акторів, зокрема католицьких структур, уряду Польщі у вигнанні та Ватикану, а також роль релігійних тем у союзницьких дискусіях на конференціях.

Документи серії відображають оцінки та спостереження американських дипломатів щодо радянської релігійної політики. У телеграмах та доповідях фіксується послідовний скептицизм щодо широти ініціатив Кремля, вказується на символічний і пропагандистський характер заходів, спрямованих на відновлення церковних інститутів, а також на їхнє використання як інструменту впливу на моральний і культурний клімат у країні та міжнародну репутацію СРСР. Дипломати відзначали, що навіть відновлення патріаршества, участь ієрархів у державних структурах та публічні жести «лояльності» мали скоріше тактичний характер, ніж реальну ознаку релігійної свободи.

Таким чином, FRUS дозволяє не лише відстежити факти і події, але й отримати безпосередній доступ до оцінок і аналітики американських представників, що робить серію надзвичайно цінним джерелом для дослідження конфесійної політики СРСР у її міжнародному вимірі в період Другої світової війни.

REFERENCES

- Butler, S. (2015). *Roosevelt and Stalin. Portrait of Partnership*. New York: Alfred A. Knopf. [in English]
- Dallek, R. (1995). *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932-1945*. New York: Oxford University Press. [in English]
- Gaddis, J. (2000). *The United States and the Origins of the Cold War, 1941-1947*. New York: Columbia University Press. [in English]
- Kent, G. (1994). Editing Diplomatic Documents: A Review of Official U.S. and German Document Series. *The American Archivist*, 3 (57), 462-481. DOI: <https://www.doi.org/10.17723/aarc.57.3.6n823xmm2pgo7702> [in English]
- Klynina, T. (2023). Seriiia «THE FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES» (FRUS) yak pryklad ofitsiinoi dokumentalnoi istorii (The Foreign Relations of the United States (FRUS) series as an example of official documentary history). *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 32, 262-280. DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2023.32.262> [in Ukrainian]
- Miner, S. (2003). *Stalin's Holy War: Religion, Nationalism, and Alliance Politics, 1941-1945*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press. [in English]
- Preston, A. (2012). *Sword of the Spirit, Shield of Faith. Religion in American War and Diplomacy*. New York: Alfred A. Knopf. [in English]